

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА**

ЧОПИК ЛЕСЯ ІВАНІВНА

УДК 376.352:617.751

**ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК ПРОСТОРОВОГО ОРІЄНТУВАННЯ В
СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ЗІ ЗНИЖЕНИМ ЗОРОМ**

13.00.03 – корекційна педагогіка

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат біологічних наук, доцент
ВОЙТЮК Юрій Олександрович,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова,
доцент кафедри тифлопедагогіки.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
ВИХЛЯЄВ ЮРІЙ МИКОЛАЙОВИЧ,
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»,
професор кафедри фізичного виховання;

кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
ГУДИМ ІРИНА МИКОЛАЇВНА,
Інститут спеціальної педагогіки НАПН України,
вчений секретар.

Захист відбудеться ____ 2016 р. о 12.00 на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.14 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9).

Автореферат розісланий _____ 2016 р.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

С.В. Федоренко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сучасні демократичні процеси, які відбуваються в Україні, зумовили необхідність внесення змін до проблем освіти та інтеграції в соціум осіб з особливостями психофізичного розвитку, зокрема й дітей зі зниженим зором. Про це йдеться у «Національній доктрині розвитку освіти України у ХХІ столітті», урядовій програмі «Діти України», в законі «Про освіту», «Про охорону дитинства» тощо. Ефективність такого інтеграційного процесу значною мірою залежить від наявності у даної категорії дітей певних умінь та навичок. Однією з них є просторове орієнтування, що вважається базисом для розвитку всієї сукупності вищих психічних процесів, основою життєвої компетентності дітей (Н. Голота).

Значне порушення зору суттєво звужує межі чуттєвого пізнання дитини, що, в свою чергу, негативно впливає на розвиток просторового орієнтування (Л. Вавіна, Л. Виготський, Ю. Вихляєв, І. Гудим, В. Денискіна, М. Земцова, Я. Квапіш, Я. Кучинська-Квапіш, О. Литвак, О. Островська, В. Сверлов, Л. Семенов, Є. Синьова, Л. Солнцева, Н. Хопренінова та ін.). Через його несформованість до кінця дошкільного віку в дітей зі зниженим зором порушується повноцінний зв'язок із навколишнім середовищем, що спричиняє не лише труднощі у подальшому навчанні, але й у вирішенні завдань візуального пошуку, завдань, які вимагають організації дій та пересування у просторі. Недостатність навичок самостійного просторового орієнтування утруднює соціальну адаптацію дітей зазначеної категорії через їх значну залежність від зрячих. Крім того, незадоволена потреба в пізнанні навколишнього світу і взаємодії з ним негативно впливає на психічний і фізичний стан дітей зі зниженим зором.

Оволодіння дітьми зазначеної категорії оптимальними способами просторового орієнтування є необхідною умовою для реалізації їх власних потреб і можливостей, подолання ізольованості та успішної інтеграції в соціум однолітків з нормальним зором.

Тому важливим і актуальним для спеціальної педагогіки є вивчення сформованості навичок самостійного орієнтування в просторі у випускників спеціальних дошкільних закладів зі зниженим зором.

Проблема розвитку орієнтування у просторі дошкільників широко розглядалась як у загальній (Т. Будько, О. Галкіна, Р. Говорова, Г. Леушина, Г. Люблінська, Т. Мусейібова, М. Піддяков), так і в спеціальній (Л. Григор'єва, С. Конопляста, К. Кульбуш, І. Омелянович, О. Подколзіна, Л. Рудакова, Л. Солнцева, О. Титова та ін.) науково-педагогічній літературі. Проте, проблема формування навичок просторового орієнтування в старших дошкільників зі зниженим зором в процесі їх підготовки до шкільного навчання у вітчизняній корекційній педагогіці залишається недослідженою.

Актуальність і нерозробленість зазначеної проблеми й обумовили вибір теми дисертаційного дослідження «Формування навичок просторового орієнтування в старших дошкільників зі зниженим зором».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано у рамках тематичного плану науково-дослідних робіт факультету корекційної педагогіки та психології НПУ імені М.П. Драгоманова

«Навчання, виховання, соціальна та трудова адаптація дітей з вадами розумового та фізичного розвитку». Тема дисертації затверджена на засіданні Вченої ради НПУ імені М.П. Драгоманова (протокол № 3 від 24.10.2013 р.) та узгоджена в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 9 від 26.11.2013 р.).

Мета дисертаційного дослідження – теоретично обґрунтувати та розробити комплексну методику корекційного навчання з формування навичок просторового орієнтування в дітей зі зниженим зором старшого дошкільного віку.

Відповідно до мети визначено **завдання дослідження**:

1. Проаналізувати та узагальнити науково-теоретичні засади досліджуваної проблеми.

2. Розробити та обґрунтувати критерії та рівні сформованості навичок просторового орієнтування в старших дошкільників зі зниженим зором.

3. Дослідити стан сформованості навичок просторового орієнтування в дітей зі зниженим зором старшого дошкільного віку.

4. Розробити та експериментальним шляхом перевірити ефективність комплексної методики формування навичок просторового орієнтування в старших дошкільників зі зниженим зором.

Об'єкт дослідження: корекційно-виховний процес в спеціальних дошкільних навчальних закладах для дітей зі зниженим зором.

Предмет дослідження: методика формування навичок просторового орієнтування в дітей зі зниженим зором старшого дошкільного віку.

Теоретико-методологічною основою дослідження є вчення про складну структуру дефекту (Л. Виготський, Т. Власова, В. Єрмаков, М. Земцова, О. Литвак, В. Синьов, Є. Синьова, Л. Солнцева); концепція навчання та виховання дітей із особливостями психофізичного розвитку (В. Бондар, І. Дмитрієва, С. Миронова, В. Синьов, Є. Синьова, В. Тарасун, О. Хохліна, М. Шеремет); положення про провідну роль спеціального навчання осіб з порушеннями психофізичного розвитку в процесі їх соціалізації (В. Бондар, Л. Виготський, В. Засенко, А. Колупаєва, С. Конопляста, С. Миронова, Т. Сак, В. Синьов, С. Федоренко та ін.); положення про комплексний підхід у корекційному навчанні (В. Бондар, С. Миронова, В. Синьов, А. Шевцов, М. Шеремет та ін.); основні науково-методичні положення сучасної тифлопедагогіки та тифлопсихології (Л. Вавіна, В. Журов, В. Кобильченко, Є. Синьова, С. Федоренко та ін.).

Для вирішення поставлених завдань застосовувалися наступні **методи дослідження**: теоретичні (пошук, аналіз, синтез та систематизація інформації, з науково-методичних джерел, з проблеми дослідження з метою визначення його теоретико-методологічних засад); емпіричні (діагностичні – анкетування, аналіз програм, медичної документації з метою вивчення та узагальнення досвіду практичної роботи; педагогічний експеримент: констатувальний – з метою визначення рівнів сформованості навичок просторового орієнтування, та формувальний – з метою перевірки ефективності запропонованої методики); математичної статистики (кількісний аналіз результатів дослідження, визначення достовірності розбіжностей за χ^2 -критерієм Пірсона з метою встановлення кількісної залежності між процесами, що досліджувались).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що

- *вперше*: досліджено стан сформованості навичок просторового орієнтування в старших дошкільників зі зниженим зором; розроблено критерії та рівні сформованості навичок просторового орієнтування у зазначеній категорії дітей; обґрунтовано методику корекційного навчання з формування навичок просторового орієнтування у дітей зі зниженим зором старшого дошкільного віку;

- *поглиблено та уточнено* зміст корекційно-виховного процесу в дошкільних навчальних закладах для дітей з порушеннями зору;

- *подальшого розвитку* набули положення про корекційну спрямованість роботи з дітьми зі зниженим зором в спеціальних дошкільних навчальних закладах; форми, методи і прийоми роботи з формування навичок просторового орієнтування в старших дошкільників зі зниженим зором.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що експериментально апробована комплексна методика формування навичок просторового орієнтування в старших дошкільників зі зниженим зором сприяє ефективності їх адаптації до умов шкільного навчання. Розроблений і апробований комплекс діагностичних методик дає можливість визначати рівні сформованості навичок просторового орієнтування у дітей зазначеної категорії в умовах дошкільних навчальних закладів компенсуючого, інтегрованого та інклюзивного типу. Розроблена та апробована комплексна методика формування навичок просторового орієнтування у старших дошкільників зі зниженим зором може використовуватися тифлопедагогами в розробці індивідуальних програм, планів корекційної роботи, у роботі з батьками.

Матеріали дослідження можуть бути використані для розробки корекційних програм для спеціальних дошкільних навчальних закладів, науково-методичних посібників для вищих навчальних закладів та в системі післядипломної освіти.

Впровадження результатів дослідження відбулося в дошкільних навчальних закладах № 7 м. Калинівки, Вінницької обл. (довідка № 13 від 7.06.2016 р.), № 28 м. Вінниці (довідка № 23 від 15.04.2016 р.), № 60 м. Вінниці (довідка № 30 від 13.05.2016 р.), № 71 м. Вінниці (довідка № 35 від 24.06.2016 р.), № 49 м. Києва (довідка № 5 від 24.06.2015 р.), № 755 м. Києва (довідка № 11 від 4.08.2016 р.), ГО «Харківський Центр реабілітації молодих інвалідів та членів їх сімей «Право вибору» м. Харкова (довідка № 51 від 9.06.2016 р.).

Апробація результатів роботи. Основні положення і висновки дослідження доповідались на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: IV Міжнародна науково-практична конференція «Розвиток науки і практики освіти осіб з порушеннями зору: проблеми та перспективи» (Санкт-Петербург, Росія, 2010), «Сходинки подолання» (Євпаторія, 2012), VI Міжнародна конференція ICEVI східноєвропейських країн «Повна інклюзія у суспільство: все починається з раннього втручання» (Чернігів, 2013), «Особливості сенсомоторного розвитку дітей зі складними порушеннями зору дошкільного віку» (Харків, 2013), «Радість руху: проблеми розвитку мобільності та орієнтування у просторі дітей з порушеннями зору» (Харків, 2014), Міжнародний конгрес зі спеціальної педагогіки, психології, реабілітації «Корекційно-реабілітаційна діяльність: стратегії розвитку у національному та світовому вимірі» (Суми, 2015), «Ідеї гуманної педагогіки та сучасна система інклюзивного навчання» (Кіровоград, 2015),

«Екологія дошкільного дитинства: відповіді на виклики сьогодення» (Вінниця, 2015), «Сучасні підходи до виховання, навчання та профорієнтації слабозорих і незрячих дітей» (Вінниця, 2015), в рамках міжнародного інноваційного соціального проекту «Міжнародна літня школа для батьків, що виховують дітей з глибокими порушеннями зору» (Євпаторія, Україна, 2009-2013; Овінські, Польща, 2015).

Публікації. Основні результати дослідження висвітлено в 10 одноосібних статтях автора, з яких: 6 – у наукових фахових періодичних виданнях України; 3 – у збірниках матеріалів конференцій, в тому числі закордонних; 1 – у науковому фаховому виданні України, яке включено до міжнародних наукометричних баз.

Структура і об'єм дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, додатків, списку використаних джерел (252 найменування), містить 15 таблиць, 5 рисунків. Повний обсяг дисертації становить 220 сторінок, з них основний текст – 170 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено мету та завдання, об'єкт, предмет і методи дисертаційного дослідження, розкрито теоретико-методологічну основу, наукову новизну і практичне значення отриманих результатів, наведено дані про апробацію та впровадження результатів дослідження, публікації, структуру та обсяг дисертації.

Перший розділ **«Проблема розвитку просторового орієнтування у дошкільників зі зниженим зором»** присвячено вивченню основних підходів та тенденцій розвитку науково-теоретичних поглядів на проблему просторового орієнтування дітей з глибокими порушеннями зору дошкільного віку.

Проблема просторового орієнтування розглядалась у багатьох педагогічних і психологічних дослідженнях (В. Журов, О. Кардашук, Н. Королько, Н. Кузьміна-Сиром'ятнікова, В. Липа, Г. Мерсіянова, С. Мирський, І. Омелянович, Н. Павлова, Л. Пепік, М. Перова, О. Рибалко, А. Савицький, Н. Сакуліна, В. Синьов та ін.).

Охоплюючи всі сфери взаємодії дитини з довкіллям, просторове орієнтування створює умови для її всебічного розвитку, зокрема формування світогляду, самосвідомості, а отже, є важливою умовою процесу соціалізації (М. Вовчик-Блакитна, Н. Голота, В. Журов, С. Конопляста, В. Котирло, Н. Мінева, Ж. Піаже, І. Чумакова, Ф. Шемякін).

Своєчасне й адекватне формування просторового орієнтування є необхідною передумовою інтелектуального розвитку дитини (А. Абенова, Л. Венгер, О. Галкіна, Г. Леушина, О. Лурія, І. Омелянович, Н. Перепьолкіна та інші).

У роботах Г. Григор'євої, І. Гудим, В. Денискіної, В. Єрмакова, М. Земцової, В. Кручиніна, Я. Кучинської-Квапіш, О. Литвака, О. Подколзіної, Л. Сековець, Є. Синьової, В. Феоктистової та ін. визначається своєрідність просторового сприймання, уявлень і орієнтування в умовах порушень зорового аналізатора.

Недоліки просторового орієнтування дітей зі зниженим зором Л. Григор'єва, В. Денискіна, В. Єрмаков, Я. Кучинська-Квапіш, Є. Синьова, Б. Тупоногов, В. Феоктистова, Г. Якунін та ін. пов'язують зі специфікою зорового відображення дійсності через порушення цілого комплексу функцій візуального сприймання, таких як центральний зір, кольоророзрізнення, периферійний зір, світлова чутливість, бінокулярний зір тощо. Це негативно впливає на якість самостійного

вільного пересування у просторі (Н. Гіббс, В. Денискіна, В. Єрмаков, Я. Кучинська-Квапіш, О. Подколзіна, Л. Плаксіна, Є. Синьова, В. Феоктистова, К. Хайдт та ін.).

Завдяки взаємодії аналізаторів, що беруть участь у просторовому орієнтуванні, відбувається компенсація порушених функцій за рахунок утворення нових внутрішніх і міжаналізаторних зв'язків (Л. Виготський, В. Журов, М. Земцова, О. Литвак, О. Островська, Є. Синьова та ін.).

На думку О. Зоткіна, Я. Кучинської-Квапіш, В. Лубовського, О. Подколзіної, Л. Солнцевої, К. Хайдт та ін., успішність просторового орієнтування залежить від узгодженої діяльності всіх збережених сенсорних каналів і вміння включати отриману на полісенсорній основі інформацію про навколишній простір у орієнтувальну діяльність. Разом з тим, діти зі зниженим зором майже не використовують збережені аналізатори для орієнтування у просторі.

Ряд авторів (Л. Григор'єва, В. Капранов, О. Литвак, Є. Синьова, Л. Солнцева, В. Феоктистова та ін.) розглядають механізм компенсації зорового сприймання у дітей із зоровою патологією, як результат взаємодії біологічних і соціальних факторів, що потребує цілеспрямованого педагогічного впливу.

Проведений системний теоретичний аналіз науково-методичної літератури дозволив зробити висновки, що в наукових працях багатьох вітчизняних та зарубіжних дефектологів широко розглядалася проблема орієнтування в просторі осіб з порушеннями зору переважно шкільного віку та дорослих (В. Журов, М. Земцова, В. Кручинін, К. Кульбуш, М. Наумов, О. Подколзіна, В. Сверлов, Є. Синьова, Л. Солнцева, Н. Хопренінова, Ф. Шемякін та ін.). Однак, проблема розвитку просторово-орієнтувальної діяльності дошкільників з порушеннями зору розроблена у тифлопедагогічній науці недостатньо і стосується лише окремих категорій дітей (В. Кручинін, Є. Петрова, С. Попова – сліпі дошкільники та О. Подколзіна – дошкільники з косоокістю та амбліопією 3-х і 4-х років).

Вищезазначене свідчить про необхідність вивчення особливостей просторового орієнтування старших дошкільників зі зниженим зором.

В другому розділі **«Дослідження стану сформованості навичок просторового орієнтування у старших дошкільників зі зниженим зором»** представлено методику та результати констатувального етапу дослідження.

В експерименті брали участь 72 дитини старшого дошкільного віку. З них 36 вихованців дошкільних навчальних закладів №№ 13, 28, 60, 71 м. Вінниці, № 775 м. Києва зі зниженим зором, та 36 дітей з нормальним зором з дошкільних навчальних закладів № 27 м. Вінниці і № 5 м. Калинівки, Вінницької обл.

Метою констатувального етапу дослідження було вивчення стану сформованості навичок просторового орієнтування в старших дошкільників зі зниженим зором.

Відповідно до поставленої мети висунуті наступні завдання: обґрунтування критеріїв та рівнів сформованості навичок просторового орієнтування в старших дошкільників зі зниженим зором; визначення рівнів та характерних особливостей просторового орієнтування у зазначеній категорії дітей; вивчення стану корекційної роботи з формування навичок просторового орієнтування у спеціальних дошкільних навчальних закладах.

При виборі завдань враховувались вікові та психологічні особливості дітей зазначеної категорії. Діагностичний візуальний матеріал підбирався відповідно до можливостей зорового сприймання досліджуваних з дотриманням офтальмогігієнічних вимог, тривалість його експозиції було збільшено.

Зміст діагностичної методики розроблено з урахуванням загальнодидактичних принципів науковості, системності, послідовності, доступності та індивідуалізації. Діагностична методика складалася із 4 змістовних блоків, кожен з яких був спрямований на дослідження компонентів просторового орієнтування. Аналіз їхнього змісту дав змогу визначити критерії оцінювання сформованості навичок просторового орієнтування у зазначеної категорії дітей:

I. Орієнтування у напрямках простору: 1) сформованість уміння орієнтуватися в схемі власного тіла у сагітальній, фронтальній та горизонтальній площинах; 2) вміння орієнтуватись у напрямках з точкою відліку «від себе» у двовимірному та тривимірному мікро- і макропросторі, сформованість уявлень про їх непостійність; адекватне мовленнєве позначення напрямків відповідними просторовими прийменниками місця; 3) орієнтування у просторі з точкою відліку «від об'єкта»: вміння визначати напрямки на тілі та відносно тіла іншої людини у двовимірному та тривимірному мікро- та макропросторі, усвідомлення їх відносності; наявність у словнику дитини відповідних просторових термінів, активне та адекватне їх використання.

II. Орієнтування у просторових відношеннях між предметами: 1) сформованість вміння визначати положення предмета у просторі відносно інших, розрізняти глибину просторових відношень; володіння прийменниками і прислівниками для відображення просторових відносин; 2) співвідносити просторові відношення предметів у процесі предметно-просторового моделювання.

III. Орієнтування у просторі за допомогою плану: 1) сформованість уявлень про форму предметів, вміння співвідносити форми об'єктів простору з предметами-замінниками; уміння складати простий план мікро- та замкнутого макропростору, самостійно орієнтуватись за готовим планом; здатність до адекватного використання термінів з функцією просторового членування, коментування власних орієнтувальних дій.

IV. Орієнтування у процесі пересування у макропросторі: 1) сформованість образу знайомого простору, елементарних топографічних уявлень типу «Карта-шлях»; 2) вміння використовувати під час практичного орієнтування у макропросторі інформацію, отриману на полісенсорній основі; наявність зв'язку просторової термінології з чуттєвим досвідом та орієнтувальною діяльністю.

Результати виконання кожного завдання оцінювалися нарахуванням балів (від 0 до 3), відповідно до визначених критеріїв. Отримані бали підсумовувались і переводились у відсотковий еквівалент. Зведення отриманих даних і визначення числового коефіцієнту, дало можливість умовно розподілити досліджуваних на 4 групи, що відповідали рівням сформованості навичок просторового орієнтування. Високий [2,3–3,0] – дитина добре усвідомлює завдання, безпомилково і самостійно їх виконує, застосовуючи ефективні способи орієнтувальної діяльності; адекватно використовує просторову термінологію у практичному орієнтуванні. Власні неточності виправляє швидко і без сторонньої допомоги. *Достатній* [1,6 – 2,2] –

дитина усвідомлює завдання, в процесі виконання завдань та у використанні просторових термінів може припуститися незначних помилок, які здатна виправити за вказівкою; іноді може потребувати допомоги. *Середній* [0,8–1,5] – навички самостійного орієнтування у просторі сформовані недостатньо, досліджуваний виконує завдання з грубими помилками, при вказівці на помилку іноді може їх частково чи повністю виправити; припускається помилок у мовленнєвому позначенні просторових категорій; часто потребує сторонньої допомоги. *Низький* [0–0,7] – навички самостійного орієнтування у просторі не сформовані, досліджуваний не розуміє і не може виконати запропонованих йому завдань, відсутність зв'язку між використанням просторової термінології, чуттєвим досвідом та орієнтувальною діяльністю; постійно потребує допомоги педагога.

Аналіз та зіставлення результатів констатувального етапу дослідження дозволили визначити рівні сформованості просторового орієнтування у дітей зі зниженим зором та без порушень (див. табл.1).

Таблиця 1

Розподіл дітей зі зниженим (З/З) та нормальним (N) зором за рівнями сформованості навичок просторового орієнтування (у %)

Категорії орієнтувальної діяльності	Рівні							
	високий		достатній		середній		низький	
	З/З	N	З/З	N	З/З	N	З/З	N
Орієнтування в напрямках простору	8,3	38,9	19,4	36,1	69,5	25	2,8	-
Орієнтування в просторових відношеннях	2,8	25	11,1	47,2	61,1	27,8	25	-
Орієнтування в просторі за планом	-	13,9	11,1	55,5	55,6	30,6	33,3	-
Орієнтування в процесі пересування	-	11,1	2,8	50	25	38,9	72,2	-
Середньоарифметичний показник	2,8	22,2	11,1	47,2	52,8	30,6	33,3	-

Кількісний аналіз результатів дозволив констатувати переважно середній (52,8%) та низький (33,3%) рівень сформованості навичок просторового орієнтування у дітей зі зниженим зором, на відміну від дітей того ж віку з нормальним зором.

Якісний аналіз результатів виконання завдань засвідчив, що діти зі зниженим зором значною мірою поступаються своїм одноліткам у сформованості навичок орієнтування у просторі через ряд *причин*, а саме: порушення зорового сприймання та уваги; дефіцит предметних і просторових уявлень; невміння виділяти суттєві просторові ознаки; неспроможність отримувати інформацію через збережені аналізатори; нестійкі зв'язками між сприйманням просторових ознак і відношень та їх мовленнєвим позначенням. Також були виокремлені специфічні особливості, причиною яких є наслідки порушення окремих зорових функцій. Так, порушення *гостроти зору* зумовлює труднощі у дистантному сприйманні об'єктів, виділення лише окремих ознак предметів, уповільнення візуального сприймання та аналізу простору, орієнтування у ньому; *окорухаючої функції* – труднощі у сприйманні рухомих предметів, стеженні за їх пересуванням, у виконанні дій із залученням тонкої зорової координації; *поля зору* – порушення цілісності сприймання, сукцесивне впізнавання об'єктів, труднощі у співвіднесенні їх із зображеннями, обмеження оглядових можливостей, випадіння зорових орієнтирів під час пересування в просторі, уповільнений його темп; *бінокулярного зору* – проблеми у

сприйманні об'ємності предметів в тривимірному просторі, неспроможність диференціювати площинні та об'ємні об'єкти, неточність у визначенні ступенів віддаленості та взаємного розташування об'єктів; світлової чутливості – збільшення тривалості адаптації зорового сприймання при зміні інтенсивності освітлення, пригнічення орієнтації в просторі в умовах зниженого освітлення; кольоровідчуття – труднощі при розпізнаванні певних кольорів, розрізненні тонів.

Для виявлення стану успішності просторового орієнтування дітей зі зниженим зором в умовах загальноосвітнього навчального закладу було проведено анкетування 32 вчителів перших класів. У результаті аналізу відповідей на 18 питань анкети щодо просторового орієнтування першокласників зі зниженим зором було визначено труднощі, які виникають у випускників спеціальних дошкільних закладів для дітей з порушеннями зору через недосконалий розвиток просторового орієнтування: погано орієнтуються на робочому місці, у зошиті тощо (51,7%), у приміщеннях та на шкільному подвір'ї (64,3%), не можуть виконати або виконують з помилками дії, пов'язані із орієнтуванням у просторі за словесною інструкцією, яка містить просторові терміни (71,4%), невпевнені в собі, пасивні у налагоджуванні комунікативних зв'язків (78,6%). Загалом, 85,7% респондентів вважають незадовільним той рівень сформованості просторового орієнтування даної категорії дітей, з яким вони вступають до школи.

Анкетування 37 тифлопедагогів спеціальних дошкільних закладів дало змогу вивчити стан корекційної роботи за даним напрямком. Дослідження показало, що 72% респондентів приділяють недостатньо уваги розвитку просторового орієнтування саме в дошкільників зі зниженим зором, 80,9% педагогів мають низький рівень обізнаності про потреби і особливості просторово-орієнтувальної діяльності дітей даної категорії. Всі респонденти вказали на відсутність методичної літератури та диференційованих програм з розвитку просторового орієнтування у дошкільників зі зниженим зором та бажання покращити особистий рівень знань за даним напрямком. Аналіз чинних в Україні програм з просторового орієнтування для дошкільних навчальних закладів для дітей з порушеннями зору показав, що вони не диференційовані за категоріями зорових порушень, жодна з них не орієнтує педагогів на організацію спеціальної корекційної роботи з розвитку зазначеного виду діяльності у дітей зі зниженим зором.

Отже, недосконалість сформованості навичок просторового орієнтування створює перешкоди для успішного освоєння дітьми зі зниженим зором простору, вільного орієнтування в ньому. Це підтверджує необхідність розробки відповідної методики формування та корекції навичок просторового орієнтування у зазначеній категорії дітей, яка б враховувала виявлені особливості.

У третьому розділі **«Формування навичок просторового орієнтування у старших дошкільників зі зниженим зором»** представлено методику формування навичок просторового орієнтування у старших дошкільників зі зниженим зором та підтверджено її ефективність.

Мета формувального етапу: обґрунтувати та експериментально довести можливість формування у старших дошкільників зі зниженим зором навичок, які дозволяли б їм самостійно, вільно орієнтуватися і пересуватися у знайомому, та

слугували міцним підґрунтям для подальшого освоєння будь-якого незнайомого простору, шляхом організації диференційованого корекційного навчання.

В експерименті взяли участь 133 дитини зі зниженим зором старших груп дошкільних навчальних закладів для дітей з порушеннями зору м. Києва, м. Харкова, м. Вінниці та Вінницької обл. (ЕГ – 95, КГ – 38), які, за висновками медичної документації, мали порушення різних зорових функцій, а саме: поля зору (центрального – у вигляді скотомі, периферійного – по верхній площині та тунельний зір), зорової фіксації, бінокулярного зору, світлової чутливості, кольоророзрізняючої та окорухаючої функцій.

При обґрунтуванні комплексної методики були враховані положення про специфіку проблеми просторового орієнтування у дітей з порушеннями зору (Н. Голота, В. Денискіна, В. Кручинін, К. Кульбуш, О. Литвак, О. Подколзіна, Є. Синьова, Л. Солнцева, та інші), про складну психологічну систему засвоєння дітьми знань, умінь та навичок (Л. Венгер, П. Гальперін, В. Давидов, Г. Костюк, В. Синьов та ін.), визначенні у процесі констатувального експерименту особливості просторового орієнтування дітей зі зниженим зором старшого дошкільного віку і фактори, які їх спричиняють.

Змістовна складова експериментальної методики містила основні компоненти просторово-орієнтувальної діяльності дошкільників, які й визначили наступні напрямки корекційної роботи: формування навичок орієнтування у напрямках простору, що дозволить реалізувати пізнавальні потреби; орієнтування у просторових відношеннях між предметами, що забезпечить можливість орієнтуватись у предметному світі; орієнтування за планом приміщення, що забезпечить самостійність і незалежність у орієнтуванні; орієнтування у процесі пересування у макропросторі (топографічні уявлення, полісенсорне сприймання простору), що стане запорукою успішної адаптації та інтеграції в суспільство здорових однолітків, розширення сфери життєдіяльності.

В процесі розробки експериментальної комплексної методики використані: технологія формування уявлень про предмети простору «Тематичне занурення» (Л. Чопик), адаптовані та трансформовані нами окремі методики формування просторових і квазіпросторових уявлень (Г. Семенович), розвитку просторового орієнтування в дошкільників з косоокістю та амбліопією (О. Подколзіна).

З метою підвищення ефективності корекційного процесу застосовувалась наступна система методів і прийомів педагогічного впливу: методи і прийоми, що викликають емоційну активність (сюрпризні моменти, ігрові ситуації, елементи новизни тощо); методи і прийоми мотивування дитячої діяльності; пошуковий (проблемні ситуації і завдання, запитання, організація дослідницької діяльності дітей); методи і прийоми, які підвищують пізнавальну та творчу активність (порівняння, моделювання і конструювання, робота з макетами); наочно-практичні методи, які забезпечують конкретне наочне ознайомлення з середовищем в поєднанні з практичною діяльністю (показ, словесне пояснення, спільне виконання дій, складання схем і планів тощо).

Реалізація методики забезпечувалась дотриманням загальнодидактичних (доступності, цілісності і системності, практичної спрямованості, індивідуалізації та

унаочнення навчального матеріалу, емоційної насиченості тощо) та спеціальних (класифікації дефекту, врахування індивідуальних і вікових особливостей, інтенсифікації розвитку перцептивної сфери, комплексного використання методів корекційно-педагогічної діяльності тощо) принципів.

Формування навичок відбувалося послідовно, за наступними етапами: *настановний* – створення позитивної мотивації щодо формування навички просторового орієнтування, діагностика компонентів, визначення зони подальшої роботи; *формувальний* – розвиток окремих функціональних компонентів навички через її структурні складові; *розвивальний* – перехід до закріплення і подальшого розвитку навички просторового орієнтування, підвищення рівня її сформованості; *корегувальний* – створення умов для виправлення окремих компонентів навички; *контрольний* – співвіднесення отриманого результату з початковим рівнем сформованості навички і поставленою метою.

Індивідуально-диференційований підхід передбачав врахування всього комплексу індивідуальних функціональних зорових порушень дітей у підборі ефективних варіантів методів, прийомів та засобів формування окремих навичок, що прогнозував максимальну компенсацію порушень зорового аналізатора кожного дошкільника. Комплексний підхід передбачав, окрім формування навичок просторового орієнтування, здійснення корекції сенсорного розвитку (формування в умовах створених «Осередків сенсорного розвитку» вміння отримувати за допомогою всіх можливих сенсорних систем інформацію про простір та аналізувати її; використовувати отриману на полісенсорній основі інформацію у практичній діяльності з просторового орієнтування), психічного (формування потреби самостійного освоєння простору; подолання невпевненості в своїх силах і страху незнайомого простору), мовленнєвого (формування і стимулювання активного використання просторових термінів, зв'язного мовлення, комунікативно-мовленнєвих моделей спілкування зі зрячими при самостійному орієнтуванні).

Основна форма навчання – індивідуальні та підгрупові корекційні заняття, тривалістю 10 хв. і 20-25 хв. відповідно. В залежності від мети, засобів та індивідуальних особливостей заняття проводились у приміщенні, осередках сенсорного розвитку, на території закладу тощо. Заняття проводилися в ігровій формі. Термін навчання складав 30 тижнів. З метою вчасної корекції був передбачений постійний педагогічний контроль успішності формування умінь і навичок. Закріплення сформованих навичок здійснювалося в усіх видах діяльності дітей протягом дня.

До корекційно-виховного процесу залучалися різні спеціалісти закладу (тифлопедагог, вихователь, інструктор з фізичного виховання, психолог та ін.) та сім'ї з метою забезпечення системного підходу; проводилися семінари та тренінги для тифлопедагогів і вихователів спеціальних дошкільних закладів з метою формування в них компетенції як інтегративної цілісності знань, умінь і навичок, що забезпечуватимуть професійну діяльність за зазначеним напрямком корекційної роботи; організовувалися спеціальні заходи для батьків (консультації, майстер-класи) з метою формування в них елементарних знань та навичок з даного питання. Організація співпраці фахівців дошкільного закладу і сім'ї забезпечувала

можливість закріплення та удосконалення сформованих навичок за межами навчального закладу.

Кількісні показники, що засвідчують суттєве покращення рівня сформованості навичок просторового орієнтування у старших дошкільників зі зниженим зором ЕГ в усіх видах просторово-орієнтувальної діяльності, представлено в таблиці 2.

Таблиця 2

Динаміка рівнів сформованості навичок просторового орієнтування в ЕГ (у %)

Види навичок просторового орієнтування	Рівні							
	Високий		Достатній		Середній		Низький	
	до	після	до	після	до	після	до	після
Орієнтування у напрямках простору	3,2	20	16,8	33,7	64,2	46,3	15,8	-
Орієнтування у просторових відношеннях	3,2	18,9	9,5	29,5	56,8	47,4	30,5	4,2
Орієнтування за планом	2,1	16,9	4,2	26,3	44,2	50,5	49,5	6,3
Орієнтування в процесі пересування	-	7,4	3,2	32,6	28,4	36,8	68,4	23,2
Середньоарифметичний показник	2,1	15,8	8,4	30,5	48,4	45,3	41,1	8,4

Аналіз результатів експериментального навчання показав значне підвищення рівнів сформованості навичок просторового орієнтування у дітей ЕГ (з перевагою достатнього рівня – 30,5% та середнього – 45,3%).

Якісний аналіз результатів формувального експерименту показав ефективність індивідуальної корекції та компенсації окремих порушених зорових функцій, що об'єднали медичну корекцію та використання спеціальних варіативних методів, прийомів та засобів у комплексі. Такий підхід дозволив подолати ряд складностей у просторовому орієнтуванні дошкільників з порушеннями бінокулярного зору, світлової чутливості, кольоророзрізнення, поля зору тощо. Так в процесі експериментального навчання діти ЕГ оволоділи компенсаторними прийомами, які дозволили їм подолати специфічні труднощі орієнтування, зумовлені порушеннями окремих зорових функцій: навчились впізнавати об'єкти за окремими ознаками, сприймати рухомі предмети, визначати об'ємність предметів, ступінь їх віддаленості та взаємне розташування, використовувати пошукові та захисні техніки, полісенсорні орієнтири в процесі самостійного орієнтування тощо.

Загалом, результати контрольного дослідження довели ефективність експериментального навчання (рис. 1)

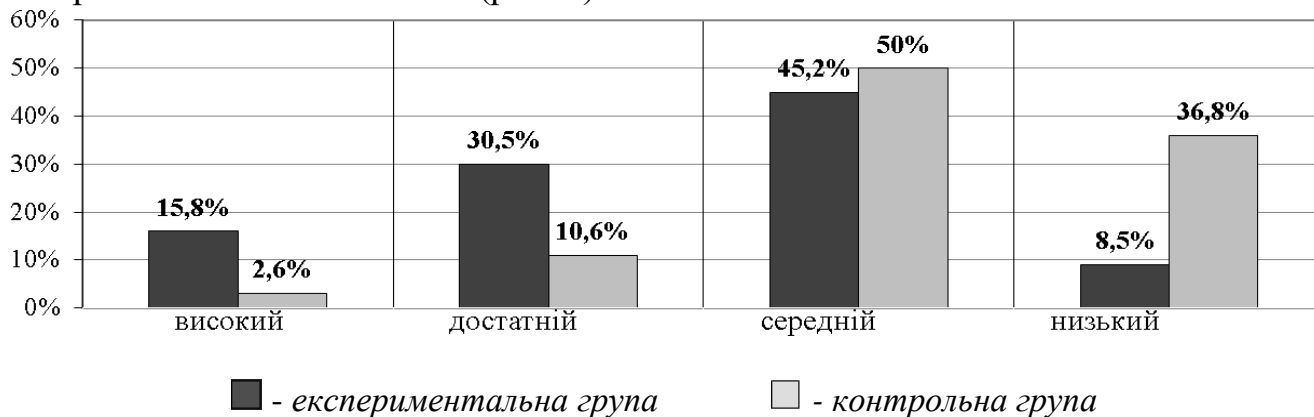

Рис.1. Порівняльна характеристика сформованості навичок просторового орієнтування у дітей ЕГ та КГ після експерименту

Застосування χ^2 -критерію Пірсона виявило статистично істотні відмінності у сформованості навичок просторового орієнтування у двох групах старших дошкільників зі зниженим зором. Порівняння результатів КГ і ЕГ продемонструвало істотні відмінності. Так, обчислення показали, що вірогідність того, що частотні показники результатів обстеження респондентів КГ, визначені до початку формувального етапу експерименту та після його завершення, статистично не відрізняються, становить 95%. Для ЕГ значення χ^2 -критерію (173,59) більше за відповідне граничне значення χ^2 -критерію при $m-1=3$ ступенях свободи, яке складає 11,34 при вірогідності допустимої помилки менше 0,01. Отже, з вірогідністю помилки не більше 1% можна стверджувати, що внаслідок реалізації розробленої нами комплексної методики формування навичок просторового орієнтування у дітей зі зниженим зором, в рівнях сформованості цих навичок у дітей ЕГ відбулися статистично значущі зрушення. Що свідчить про достовірність зроблених нами висновків про ефективність проведеного експериментального навчання.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичний аналіз проблеми, проведено експериментальне вивчення особливостей просторового орієнтування старших дошкільників зі зниженим зором. Проведене дослідження дає підстави для наступних висновків:

1. У науково-педагогічній та методичній літературі просторове орієнтування дошкільників визначено як основа їх життєвої компетентності, що забезпечує пізнання навколишнього світу і взаємодію з ним. У тифлопедагогіці питання орієнтування у просторі дошкільників з порушеннями зору торкалися лише деякі дослідники, не приділяючи уваги проблемі просторового орієнтування дошкільників зі зниженим зором. Це викликало гостру необхідність вирішення даного питання, враховуючи сучасні виклики суспільства, що стосуються проблеми інтеграції зазначеної категорії дітей у суспільство.

2. Вивчення практичного досвіду корекційної роботи ряду спеціальних дошкільних навчальних закладів для дітей з порушеннями зору, аналіз чинних програм дозволив виявити ряд проблем у організації та методиці формування навичок просторового орієнтування в старших дошкільників зі зниженим зором, що підтверджує необхідність у науковому обґрунтуванні та розробці дієвої ефективної комплексної методики з даного напрямку корекційної роботи.

3. Визначено та обґрунтовано критерії оцінювання сформованості навичок просторового орієнтування за 4 змістовними блоками: орієнтування у просторових напрямках, у просторових відношеннях між предметами, за допомогою плану, в процесі пересування у макропросторі. На основі критеріїв визначено рівні сформованості навичок просторового орієнтування в зазначеній категорії дітей (високий, достатній, середній, низький), які стали базовими для вибору діагностичних засобів.

Встановлено, що переважна більшість дітей зі зниженим зором мають нижчі показники, ніж їх однолітки з нормальним зором. Так, високий рівень сформованості навичок просторового орієнтування виявлено лише у 2,8% дітей зі зниженим зором та у 22,2% у дітей з нормальним зором. Низький рівень був констатований у 33,3% дошкільників зі зниженим зором, тоді як у їх однолітків з

нормальним зором низького рівня зафіксовано не було. У значній кількості дітей зі зниженим зором (52,8%) встановлено середній рівень, а у дошкільників з нормальним зором у 47,2% констатовано достатній. Аналіз результатів дозволив виявити особливості просторового орієнтування, що залежать від виду порушення функцій зорового аналізатора.

4. Розроблено і обґрунтовано експериментальну комплексну методику формування навичок просторового орієнтування в старших дошкільників зі зниженим зором. Зміст методики орієнтований на забезпечення пізнавальних та практичних потреб дітей зазначеної категорії у сфері просторового орієнтування, створення міцного підґрунтя для їх успішної інтеграції у соціум однолітків з нормальним зором. Реалізація методики забезпечувалася дотриманням загальнодидактичних та спеціальних принципів; застосуванням рекомендованих форм організації корекційної роботи, спеціальних варіативних методів, прийомів та засобів, індивідуальним підходом при їх виборі; створенням розвивального середовища; поетапним формуванням навичок, цілеспрямованим їх закріплення у всіх видах діяльності дітей; постійним педагогічним контролем та корекцією; забезпеченням взаємодії між педагогічним персоналом та батьками, підвищенням їх компетенції у питаннях просторового орієнтування дітей зі зниженим зором.

5. Встановлено, що індивідуальний підхід до вибору варіативних методів, прийомів і засобів у процесі впровадження комплексної методики формування навичок просторового орієнтування в старших дошкільників зі зниженим зором дозволив скорегувати та компенсувати порушення окремих зорових функцій і суттєво підвищити рівень просторового орієнтування у дітей експериментальної групи. Комплексний вплив в умовах індивідуально-диференційованого підходу дозволив, окрім корекції просторово-орієнтувальної діяльності, здійснити позитивні впливи на різні сфери розвитку дитини: сенсорну, психічну, мовленнєву тощо.

Перевірка ефективності запропонованої комплексної методики показала суттєве кількісне і якісне покращення сформованості просторового орієнтування в дітей зі зниженим зором старшого дошкільного віку. Після експериментального навчання показник високого рівня в дітей експериментальної групи на 13,2% перевищив відповідні результати контрольної групи, а достатнього рівня – на 19,9%. Показник низького рівня на 28,2% менший у досліджуваних експериментальної групи, ніж у дітей контрольної. Аналіз результатів підтверджує доцільність та ефективність комплексної методики формування навичок просторового орієнтування у старших дошкільників зі зниженим зором.

Наразі, дослідження не вичерпує усі аспекти проблеми, що вивчалися. Зокрема, подальшої розробки вимагають питання удосконалення змісту корекційної роботи з просторового орієнтування у відкритому макропросторі дошкільників зі зниженим зором та забезпечення наступності з даного напрямку.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації у наукових фахових виданнях України:

1. Чопик Л. І. Сучасний стан проблеми формування просторового орієнтування у слабозорих дітей дошкільного віку / Л. І. Чопик // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова : [зб. наук. праць]. Серія 19 «Корекційна педагогіка та

психологія». – К. : Видавництво НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2008. – Вип. 10. – С. 203–209.

2. Чопик Л. І. Роль збережених аналізаторів у процесі просторового орієнтування слабозорих дошкільників / Л. І. Чопик // Соціально-психологічні проблеми тифлопедагогіки : зб. наук. праць. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. – Вип. 2 (10). – С. 91–101

3. Чопик Л. І. Специфіка формування навичок просторового орієнтування у слабозорих дітей в умовах спеціального дошкільного навчального закладу / Л. І. Чопик // Соціально-психологічні проблеми тифлопедагогіки : зб. наук. праць. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. – Вип. 4 (12). – С. 222–228

4. Чопик Л. І. Формування навичок просторового орієнтування в слабозорих дітей старшого дошкільного віку в процесі цілеспрямованого корекційного навчання / Л. І. Чопик // Соціально-психологічні проблеми тифлопедагогіки : зб. наук. праць. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2013. – Вип. 8 (16). – С. 99–107.

5. Чопик Л. І. Особливості організації корекційного навчання з формування навичок просторового орієнтування у дошкільників зі зниженим зором / Л. І. Чопик // Всеукраїнський науково-практичний освітньо-популярний журнал «Імідж сучасного педагога». – Полтава : ПНПУ ім. В. Г. Короленка, – № 6 (15). – 2015. – С. 57–59.

Матеріали та тези науково-практичних конференцій:

6. Чопик Л. І. Формування навичок просторового орієнтування в дошкільників зі зниженим зором в умовах спеціального та інклюзивного закладу / Л. І. Чопик // Full participation in the society. All starts with early intervention and itinerant teaching: abstracts of the 6th International ICEVI Conference for East-European countries / Полная инклюзия в общество. Все начинается с раннего вмешательства : мат-лы VI Междун. конф. ICEVI восточноевропейских стран / отв. ред. Е. П. Синева. – К. : ДИА, 2013 – С. 118–122.

7. Чопик Л. І. Просторове орієнтування дітей з порушеннями зору в умовах інклюзії та інтеграції / Л. І. Чопик // Ідеї гуманної педагогіки та сучасна система інклюзивного навчання : зб. мат-лів Всеукр. наук.-метод. конф., присвяченої 97-річчю від дня народження В. Сухомлинського, 29-30.09.2015 / уклад. О. Е. Жосан. – Кіровоград : Ексклюзив-систем, 2015. – С. 421–424.

Статті у закордонних виданнях:

8. Чопик Л. И. Формирование навыков пространственной ориентировки у слабовидящих дошкольников / Л. И. Чопик // Развитие науки и практики образования лиц с нарушениями зрения: проблемы и перспективы: мат-лы IV Междунар. научно-практической конф. : в 3 ч. Ч. I. – СПб. : НОУ «Институт специальной педагогики и психологи», 2010. – С. 146–149

Публікації в наукових фахових виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз:

9. Чопик Л. І. Корекційне навчання просторового орієнтування старших дошкільників зі зниженим зором / Л. І. Чопик // Особлива дитина : навчання і

виховання. Науковий, навчальний, інформаційний журнал – № 4 (76). – 2015. – С. 87–93.

Публікації в інших виданнях:

10. Чопик Л. І. Подолання фобії (страху) простору в старших дошкільників з глибокими порушеннями зору в системі корекційного навчання з формування навичок просторового орієнтування / Л. І. Чопик // Деструктивні емоційні стани учнів: генеза, психологічні механізми, профілактика та корекція : зб. наук. праць / Вінницький ОПОПП : за наук. ред. М. І. Томчука, С. М. Томчука. — Вінниця : ВОПОПП, 2012. – С. 112–115.

АНОТАЦІЯ

Чопик Л.І. Формування навичок просторового орієнтування в старших дошкільників зі зниженим зором – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.03 – корекційна педагогіка. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2016.

Дисертаційне дослідження присвячене проблемі формування навичок просторового орієнтування в старших дошкільників зі зниженим зором. Просторове орієнтування розглядається як необхідна умова реалізації їх власних потреб і можливостей, подолання ізольованості та успішної інтеграції в соціум однолітків з нормальним зором та потребує цілеспрямованого процесу його формування. Визначено компоненти, розроблено показники та критерії щодо рівнів сформованості навичок просторового орієнтування в старших дошкільників зі зниженим зором.

Встановлено особливості формування навичок просторового орієнтування в старших дошкільників зі зниженим зором, що полягають у дотриманні методичних умов. Обґрунтовано та розроблено комплексну методику формування навичок просторового орієнтування у старших дошкільників зі зниженим зором, уточнено зміст, визначено напрямки корекційної роботи, розкрито організаційні форми, методи та прийоми. Статистично підтверджено ефективність запропонованої методики.

Ключові слова: навички, просторове орієнтування, діти зі зниженим зором, старший дошкільний вік, змістовні блоки, комплексна методика корекційного навчання.

АННОТАЦИЯ

Чопик Л.И. Формирование навыков пространственной ориентировки у старших слабовидящих дошкольников – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.03 – коррекционная педагогика. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2016.

Диссертационное исследование посвящено проблеме формирования навыков пространственной ориентировки у слабовидящих детей старшего дошкольного возраста. Ориентировка в пространстве рассматривается как необходимое условие реализации их потребностей и возможностей, преодоления изолированности,

успешной интеграции в общество сверстников с нормальным зрением и потому требует целенаправленного процесса ее формирования. Определены компоненты, разработаны показатели, критерии, уровни сформированности навыков ориентировки в пространстве у старших слабовидящих дошкольников.

Определены особенности формирования навыков пространственной ориентировки у слабовидящих детей старшего дошкольного возраста, заключающиеся в соблюдении установленных методических условий. Обоснована и разработана комплексная методика формирования навыков пространственного ориентирования у слабовидящих старших дошкольников, определены направления коррекционной работы, раскрыты организационные формы, методы и приемы. Статистически подтверждена эффективность предложенной методики.

Ключевые слова: навыки, ориентировка в пространстве, слабовидящие дети, старший дошкольный возраст, содержательные блоки, комплексная методика коррекционного обучения.

ANNOTATION

Chopyk L.I. Development of orientation and mobility skills of preschool children with low vision – Manuscript.

Scientific thesis for the degree of the Candidate of Pedagogical Science in Speciality 13.00.03 – Corrective Pedagogics. – National M. Drahomanov Pedagogical University. – Kyiv, 2016.

The dissertation investigates the problem of spatial orientation in visually impaired preschool children.

Under conditions of inclusive education children with special needs should obtain certain skills for successful adaptation in the community of healthy peers. Among them are independent orientation and mobility skills.

Chapter 1 of the dissertation contains analysis of the research problem in scientific pedagogical and methodological literature. The author detects factors and conditions that affect development of spatial orientation skills in children with visual impairment.

Conducting general theoretical analysis of the literature allowed to set that at this point there are no studies on the problems of spatial orientation of visually impaired older preschoolers. This finding points out the need for a comprehensive study of the issue. Modern life changing society, the needs of practitioners in the correctional education development models for the formation of spatial orientation skills for this category of children indicate the relevance of the topic.

The second chapter is devoted to the study of conditions for development of spatial orientation skills in children with low vision of preschool age. It determines the directions of experimental research, methods and criteria the levels of skills of spatial orientation.

Performance levels confirmed author's conclusion regarding unsatisfactory condition of development of spatial orientation in older preschoolers with low vision.

Conducted research shows relationship between the degree of visual pathology, which is expressed in visual acuity, and the developmental level of spatial orientation skills, confirmed their direct relationship.

The author defined the general and specific features of spatial orientation of visually impaired older preschoolers.

In the third chapter, there were presented the content, methods and stages of the experimental work, a comprehensive model of correctional education forming spatial orientation skills in older preschoolers with low vision.

The purpose of the experimental correctional education was to develop in preschool children of this category the skills that enable them to move freely and independently, navigate in a familiar environment and would serve as a strong foundation for further exploration of any unfamiliar space.

An integrated approach towards determination of the content of training provided the possibility of developing for children both theoretical knowledge about space and practical knowledge of orientation in it.

Special remedial training for development of the spatial orientation skills of preschool children with profound visual impairments was carried out through differentiated and individual approaches that consider the level and combination of the full range of visual functions disorders.

Experimental studies included the system of special techniques and methods designed to enhance and enrich the sensory experience of children, their compensatory abilities.

Based on bi-sensory or poly-sensory perception of space, fixed in a word, children formed a generalized image of space.

With preschool low vision children there was conducted training in acquirement of separate exploration techniques, safety orientation in space and elementary back-up techniques

Through systematic exercises preschool children with low vision developed sustainable skills of orientation in space.

The results of the experimental study showed quantitative and qualitative improvement of orientation and mobility development skills of visually impaired children of elder preschool age. A significant number of children reached the high level of spatial orientation.

The obtained results confirmed the appropriateness and efficacy of the elaborated methods of correctional education in spatial orientation of preschoolers with low vision, proved that properly organized correction work is important not only for the immediate assimilation of knowledge and skills, but also for the social adaptation and further education at inclusive schools.

Keywords: spatial orientation skills, children with low vision, the senior preschool age, comprehensive methods of correctional education.